

VAN ZOYS TOT SOEST

TIJDSCHRIFT VAN DE
"HISTORISCHE VERENIGING SOEST"

27e JAARGANG nr. 4 - voorjaar 2007

VAN ZOYS TOT SOEST / 27e jaargang nummer 4

Foto omslag: Grote Melm voor de boerderij van Van Roomen. (zomer 1921).

Op het Jaagpad staat Cornelia (Kee) Van Roomen van Hofslot, rechts naast haar, haar dochter Anna van Roomen (later gehuwd met Arie van de Breemer). Zittend Willem van Roomen en links de meid Aal Huurdeman.

Historische Vereniging Soest

Opgericht 8 mei 1980.

Bestuur:

Voorzitter	: W.P. de Kam, Emmalaan 3 wim.de.kam@wolmail.nl	(035-5880048)
Secretaris	: J.E.J. Hilhorst, Plasweg 57a johhilh@wanadoo.nl	(035-6018639)
Penningmeester	: P.Kuijpers, Nassaulaan 8 pkuijpers@12move.nl	(035-6013060)
Overige leden	: R.P. van Dorresteyn, Kolonieweg 6a r.v.dorresteyn@planet.nl	(035-6030234)
	J.E.J. Hilhorst, Plasweg 57a johhilh@wanadoo.nl	(035-6018639)
	R.H. Kruiswijk, Specht 17 kruiswyk@wanadoo.nl	(035-6011084)
	Mevr. J.M. van de Poll, Reigerpad 54 jmvdpoll@tiscali.nl	(035-6017065)
	W. Routers, Cimbaal 19 routers@wanadoo.nl	(035-6010169)
	F.J.M. Stokhof de Jong, Korte Kerkstraat 1 stokhof-dejong@planet.nl	(035-6090833)
	P. v.d. Weij, P.C. Hooftlaan 34 petervanderweij@tiscali.nl	(035-6015779)

Redactiecommissie : J.E.J. Hilhorst, W.P. de Kam, W.C.J.M. Peters

Redactie-adres : Plasweg 57a, telefoon: 035 - 6018639

E-Mail: johhilh@wanadoo.nl

Homepage : www.hvsoest.nl

Omslag : W. Routers

Grafische verzorging : Drukkerij Practicum BV, Torenstraat 22a, Soest

Alle rechten voorbehouden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Soest.

'TENEINDE DE BROODBEZORGING TE KUNNEN VOORTZETTEN ...'

Sanering in het bakkersbedrijf in Soest, 1961-1967¹

Jan Peet

In juni 1961 krijgen alle huisvrouwen in Soest door hun bakker een gedrukt schrijven uitgereikt onder de titel: "De broodbezorging". In de brief leggen de bakkers aan hun klanten uit, dat de dagelijkse² bezorging van brood aan huis "in onze uitgestrekte gemeente" een probleem wordt. In heel Nederland heerst in het begin van de jaren 1960 een groot gebrek aan arbeidskrachten. De Soester bakkers komen personeel tekort om hun brood op tijd bij de mensen thuis te brengen. Sommigen "hebben al tegen verschillende klanten moeten zeggen dat zij hierdoor niet meer in staat zijn het brood te bezorgen." Andere bakkers zien het ogenblik naderen dat zij dezelfde stap zullen moeten zetten, en dat klanten steeds vaker het brood in de bakkerswinkel zullen moeten gaan halen. "Teneinde deze moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden", zo gaat de brief verder, "en een oplossing te vinden om de broodbezorging te kunnen voortzetten, heeft de Soester Bakkerspatroonsvereniging een commissie van vijf personen benoemd, om deze zaak te onderzoeken." De oplossing die deze commissie na haar onderzoek voorlegt is: een wijkverdeling voor de Soester bakkers. Iedere bakker krijgt met ingang van donderdag 29 juni een broodwijk, "met huis aan huis bezorging, zoveel mogelijk rondom zijn eigen bakkerij." Van de Soester huisvrouw wordt gevraagd, dat zij de bakker die in haar wijk gaat bezorgen, als vaste leverancier van brood accepteert. De klanten kunnen er dan in het vervolg zo goed als zeker van zijn, dat zij dagelijks vers brood voor één uur 's middags aan huis bezorgd krijgen. Het is - zo beklemtonen de bakkers - een noodmaatregel. Maar ook de enige manier om de broodbezorging in Soest in de toekomst te kunnen waarborgen.³

Soest is omstreeks 1960 niet de enige plaats waar de bakkers problemen ondervinden met de bezorging en tamelijk drastische maatregelen moeten nemen om deze vorm van broodverkoop overeind te houden. Het bakkersbedrijf - of beter: het hele proces van voedselproductie en voedseldistributie in Nederland - maakt na de Tweede Wereldoorlog ingrijpende veranderingen door.

De eerste paragraaf van dit artikel gaat nader in op deze veranderingen. De tweede paragraaf beschrijft vervolgens wat de veranderingen in de productie en distributie van voedingsmiddelen betekenen voor de bakkers in Soest. Paragraaf 3 zet dan uiteen hoe de Soester bakkers besluiten tot een sanering van de broodbezorging, en hoe dit besluit in overleg met de consumenten en de overheid wordt uitgevoerd. Paragraaf 4 stelt de vraag, in hoeverre de sanering van de broodbezorging uiteindelijk het effect heeft dat de bakkers ervan verwachten. Daarbij wordt de ontwikkeling in Soest weer in een breder economisch en maatschappelijk kader geplaatst. Paragraaf 5 maakt enkele afsluitende opmerkingen. Voor het overige kan hier nog worden opgemerkt dat onder 'Soest' in dit artikel, tenzij anders aangegeven, verstaan wordt: de hele gemeente Soest, met uitzondering van Soesterberg. Onder 'bakker' wordt verstaan: een producent van brood. Banketbakkers vallen, als zij geen brood produceren, buiten het bestek van dit artikel.⁴

1. Veranderingen in de voedingsmiddelensector en in het bakkersbedrijf in Nederland

Vanaf ongeveer 1900 verbreidt zich over heel Nederland langzaam een maaltijdpatroon dat in grote lijnen tot op de dag van vandaag stand houdt. Mensen eten dagelijks twee broodmaaltijden en één warme maaltijd. De voedingsmiddelen die zij daarbij gebruiken worden aan het begin van de twintigste eeuw voor een groot deel nog ambachtelijk en kleinschalig geproduceerd en gedistribueerd: door zelfstandige bakkers, slagers, zuivel- en groentehandelaren, kruideniers en andere winkeliers. Maar er is ook een groeiende industriële voedselproductie, bijvoorbeeld in brood- en zuivelfabrieken, en in de conservenindustrie. Houdbare voedingsmiddelen – zoals deegwaren ('pasta') en bouillonblokjes – worden op grote schaal verpakt en als merkartikelen aan de consumenten aangeboden. Deze ontwikkeling wordt door de Tweede Wereldoorlog even onderbroken, maar zet na 1950 met volle kracht door.⁵ Tegelijkertijd verandert de distributie van voedingsmiddelen. Naast de kleine zelfstandige winkeliers ontwikkelen zich grootwinkelbedrijven als Albert Heijn, filiaalbedrijven als Spar en Vivo, en – na 1950 – het supermarkt- en zelfbedieningsbedrijf. Traditionele grenzen tussen producten en tussen gespecialiseerde aanbieders worden doorbroken: steeds vaker gaat één winkel alle soorten voedingsmiddelen verkopen. Vaste relaties tussen winkeliers en hun klanten komen ook onder druk te staan. Reclame gaat in de verkoop van voedingsmiddelen een belangrijke rol spelen. In 1961 zijn in Nederland al ruim

2800 winkels gebaseerd op het supermarkt- en/of zelfbedieningsconcept. Deze ontwikkeling gaat vooral ten koste van de kleine zelfstandigen in de levensmiddelenbranche.⁶

Bakker A.C. van Senten in zijn bakkerij aan de Steenhoffstraat.

Het bakkersbedrijf onder druk

Het bakkersbedrijf in Nederland bestaat voor het overgrote deel uit zulke kleine zelfstandigen. Er zijn wel broodfabrieken – al sinds 1830⁷ - maar kleine bakkerijen hebben zich daarnaast gehandhaafd. In de periode tot ongeveer 1900 komt dat vooral doordat steeds minder mensen thuis brood bakken.⁸ De zelfstandige bakker kan voor een deel op die vraag inspelen. Hij kan ook een breder assortiment leveren dan de broodfabrieken. Na 1918, en nog meer tijdens de economische crisis van de jaren 1930, neemt het aantal kleine zelfstandige bakkerijen en bakkerswinkels sterk toe, tot 15.500 in 1940. Veel werklozen proberen het als bakker, en ook als broodslijter zonder eigen bakkerij. Mede omdat brood in de gunst van de klanten tegelijkertijd terrein begint te verliezen aan andere voedingsproducten, is de omzet van veel bakkers en slijters marginaal en de concurrentie moordend. Prijsoorlogen zijn aan de orde van de dag en slaan vanzelfsprekend een stevige

bres in het inkomen van veel bakkers.⁹ De overheid treedt hier aanvankelijk maar amper tegen op. Voorzover er aan het begin van de twintigste eeuw in het bakkersbedrijf regels zijn – afspraken over prijzen, winkeltijden, arbeidsuren en bezorging – worden die als vanouds gemaakt binnen plaatselijke patroonsverenigingen, eventueel in overleg met het gemeentebestuur.¹⁰ Verschillende pogingen om de economische en sociale omstandigheden in het bakkersbedrijf door nationale wetgeving te verbeteren lopen op niets uit. Pas de Arbeidswet (1919) regelt de arbeidstijden van het bakkerspersoneel.¹¹ De Vestigingswet Kleinbedrijf (1937) stelt voor het eerst landelijke eisen van vakbekwaamheid, handelskennis en kredietwaardigheid aan de middenstand. Wettelijke bestrijding van beunhazerij – onder andere in het bakkersbedrijf – wordt daardoor mogelijk. In 1935 is ook de Nederlandsche Bakkerij Stichting opgericht. In het kader van deze Stichting kan het bakkersbedrijf zelf afspraken maken om ongezonde concurrentie te voorkomen en de bestaansmogelijkheden voor bakkers en broodslijters te verbeteren.¹² Deze late initiatieven kunnen echter niet voorkomen dat het bakkersbedrijf in de periode rond de Tweede Wereldoorlog te veel kleine ondernemingen telt, met vaak twijfelachtige economische perspectieven. In de jaren na 1945 komen de bakkers en slijters verder onder druk te staan. Een belangrijke oorzaak is dat, als gevolg van een toenemende welvaart, het aandeel van brood en andere koolhydraatrijke producten in het voedingspakket van de gemiddelde Nederlander afneemt. Luxe-producten die rijk zijn aan vetten en suikers worden belangrijker. De consumptie van brood bedraagt in 1951 nog gemiddeld 101 kilo per persoon per jaar. In 1960 is dat 84 kilo, en in 1970 65 kilo.¹³ Tabel 1 geeft een overzicht van enkele algemeen gebruikelijke broodsoorten in Nederland.

Tabel 1 – enkele broodsoorten (1939)¹⁴

	Ingrediënten
Waterwitbrood	bloem, water, gist, zout
Tarwebrood	tarwemeel, (veelal) enig tarwebloem,
Melkweitbrood	water, gist, zout
Kadetten	bloem, melk, gist, zout
Luxe brood/broodjes (zacht)	bloem, melk, gist, zout, boter of vet
Luxe brood/broodjes (hard)	bloem, melk, gist, zout, (basterd)suiker,
	boter of vet
	bloem, melk, gist, zout, suiker

De belangrijkste concurrenten van brood zijn in 1961 en 1962 beschuit, koek en biscuit. Ongeveer 90 procent van de consumenten koopt deze artikelen wel eens: beschuit en koek ook meestal bij een bakker. Andere producten – zoals Sanovite, crackers, knäckebröd, cornflakes en Brinta – worden door 10 tot 30 procent van de consumenten wel eens gekocht, maar heel vaak niet bij een bakker.¹⁵ De daling van de broodconsumptie betekent voor bakkers dus gedeeltelijk een verlies van omzet. Ambachtelijke bakkers maken aan het einde van de jaren 1950 gemiddeld ongeveer 70 procent van hun totale omzet op de verkoop van brood.¹⁶ Een daling van de broodconsumptie komt dus aan.

Hierbij komt dat het grootwinkel- en filiaalbedrijf in de levensmiddelenbranche met ingang van 1948 op grotere schaal bakkersproducten als koek en beschuit gaat aanbieden. In de jaren 1950 komt ook de verkoop van brood binnen het blikveld van deze concurrenten.¹⁷ Aanvankelijk werpt de Vestigingswet Kleinbedrijf wat dat betreft nog hindernissen op. De eisen van vakbekwaamheid die in het kader van deze wet worden gesteld, betekenen effectief dat winkeliers zonder de vereiste kwalificaties voor het bakkersbedrijf geen brood mogen verkopen.¹⁸ Een nieuwe Vestigingswet Bedrijven (1954) verandert daaraan naar de letter van de wet weinig of niets.¹⁹ De regering wil echter tegelijkertijd niet teveel in de weg leggen aan een modernisering van het winkelbedrijf, onder meer door de verbreiding van supermarkten en zelfbedieningswinkels. De verkoop van een compleet pakket aan voedingsmiddelen in één winkel moet daarom wettelijk mogelijk worden gemaakt.²⁰ De Commissie Adviezen Vestigingsbesluiten van de Sociaal-Economische Raad (SER) – sinds 1950 het belangrijkste adviesorgaan van de regering op sociaal-economisch gebied – adviseert in 1956 dat de toepassing van de Vestigingswet Bedrijven zoveel mogelijk ruimte moet laten aan een vrije ontwikkeling van de middenstand. Traditionele grenzen tussen verschillende branches, zoals het bakkersbedrijf en andere takken van de levensmiddelensector, zijn niet langer heilig.²¹ De Commissie stelt daarom concreet voor, om wettelijk de oprichting van een “algemeen levensmiddelenbedrijf” mogelijk te maken. Een winkelier moet daarvoor kunnen beschikken over een algemeen vestigingsdiploma, dat niet vraagt om gespecialiseerde warenkennis voor de verschillende soorten voedingsmiddelen. Wil een winkelier zich toch in een bepaalde richting specialiseren, dan moet hij daarvoor een aanvullende aantekening op het algemene diploma kunnen verkrijgen.²² De regering sluit zich in 1961 bij dit advies aan. Voor het bakkersbedrijf wordt in 1962 wel een uitzondering gemaakt, tot en met 1967, uit vrees dat met het volledig vrijgeven van de verkoop van brood enkele duizenden bakkerijen in korte tijd ten onder zullen gaan. De Nederlandse Bakkerij Stichting en andere organisa-

ties in het bakkersbedrijf moeten voor deze uitzonderingspositie flink lobbyen en ferme tegenstand uit het kruideniersbedrijf overwinnen.²³

Per 1 januari 1968 wordt de verkoop van brood echter geheel vrijgegeven. Een groeiend aantal broodfabrieken is graag bereid om brood aan supermarkten en zelfbedieningszaken te leveren.²⁴ Ambachtelijke bakkers die de concurrentie na 1967 nog willen volhouden, zullen zelf moeten investeren in modernisering en vernieuwing.

Inkomen en toekomstmogelijkheden

Enkele bedrijfseconomische gegevens kunnen tegen deze achtergrond antwoord geven op de vraag, hoe het omstreeks 1960 staat met het inkomen en het toekomstperspectief in ambachtelijke bakkerijen. Tabel 2 geeft gemiddelde exploitatiecijfers van 82 bakkerijen op het platteland en in kleinere steden, aan het einde van de jaren 1950. De bedrijfsomvang is aangegeven in wekelijks verbruik van balen meel en bloem.²⁵ De nettowinst is globaal te beschouwen als het bruto gezinsinkomen van een bakker.²⁶ Dit schommelt in het bakkersbedrijf als geheel klaarblijkelijk rond f12.000,- op jaarbasis. Ter vergelijking: een volwassen mannelijke industrie-arbeider verdient in 1959 in beginsel een bruto cao-loon van f1,92 per uur. Dat betekent bij de toen geldende werkweek van 48 uur een bruto jaarinkomen van f4792,32.²⁷ Bedacht moet wel worden dat de gegevens voor het bakkersinkomen gemiddelden zijn. Hogere en lagere jaarinkomens dan de in de tabel aangegeven bedragen komen ongetwijfeld voor.

Uit Tabel 2 blijkt ook, dat personeelskosten in de meeste ambachtelijke bakkerijen omstreeks de helft van de bedrijfskosten (exclusief inkoop) uitmaken. De bruto loonkosten voor personeel nemen in de jaren 1950 en – vooral - de jaren 1960 sterk toe. Voor kleine bakkerijen op het platteland vormen ook huisvesting, energie en onderhoud een behoorlijke kostenpost. Uit verdere gegevens blijkt dat bakkers op zowel personeels- als energiekosten in beginsel wel kunnen bezuinigen, door te investeren in mechanisatie en in schaalvergroting van de productie.²⁹ Mechanisatie is in het ambachtelijke bakkersbedrijf economisch ook heel goed mogelijk. Bedrijven die per week ten minste 20 balen meel en bloem verwerken, kunnen er al voordeel van hebben. Praktisch gesproken, is dit voor grotere bakkerijen op het platteland en voor middelgrote en grote bakkerijen in de provinciesteden een haalbare kaart.³⁰ Daarnaast proberen bakkerijen door middel van fusie tot schaalvergroting van de productie te komen. Dit heeft echter niet direct succes, omdat bakkers niet graag een deel van hun zelfstandigheid opgeven. In 1961 wordt nog

**Tabel 2 – exploitatie-gegevens van 82 bakkerijen,
gemiddeld op jaarbasis (1958/1959)²⁸**

	Platteland (41 bedrijven)				Provinciesteden (41 bedrijven)			
	Kleinere		Grotere		Kleinere		Grotere	
	(9-18 balen)		(18-36 balen)		(15-25 balen)		(25-45 balen)	
	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%
<i>A: Overzicht</i>								
Omzet	48.340	100,0	78.040	100,0	71.420	100,0	95.040	100,0
Inkoopwaarde								
grondstoffen/artikelen	27.720	57,3	44.580	57,1	40.090	56,1	53.720	56,5
Brutowinst (marge)	20.620	42,7	33.460	42,9	31.330	43,9	41.320	43,5
Bedrijfskosten (-/-)	10.340	21,4	19.290	24,7	18.850	26,4	27.140	28,6
Nettowinst	10.280	21,3	14.170	18,2	12.480	17,5	14.180	14,9
<i>B: specificatie bedrijfskosten</i>								
Personeelskosten	2.940	6,1	8.780	11,2	9.100	12,8	16.130	100,0
Huisvesting, energie,								
onderhoud	3.000	6,2	3.950	5,1	3.790	5,3	4.310	56,5
Belastingen/heffingen	510	1,1	790	1,0	820	1,1	850	43,5
Overige kosten	2.050	4,2	3.090	4,0	2.620	3,7	2.960	28,6
Afschrijvingen/interest	1.840	3,8	2.680	3,4	2.520	3,5	2.890	14,9

altijd 70 procent van het geleverde bloem en meel in het bakkersbedrijf verwerkt in ambachtelijke bakkerijen, en 30 procent in broodfabrieken. In 1972 is dat 55 procent en 45 procent.³¹ Een verdere vorm van modernisering en vernieuwing in het ambachtelijke bakkersbedrijf – ook direct gericht tegen de dreigende concurrentie uit de supermarkt- en zelfbedieningssector – is reclame. In 1960 wordt in Haarlem een club van ‘Echte Bakkers’ opgericht. Daaruit ontstaat al na korte tijd een Gilde van Echte Bakkers, met als doel het maken van reclame voor goed brood van ambachtelijke kwaliteit.³²

Of een bakker ervoor kiest om zijn bedrijf voort te zetten en daartoe te investeren en te vernieuwen, hangt in de praktijk vaak af van de netto-winst – dus van het inkomen.³³ Grotere bedrijven hebben wat dat betreft meer armslag en zullen dus

waarschijnlijk eerder kiezen voor investeringen in de toekomst. Kiest een bakker ervoor zijn bedrijf te sluiten, dan kan hij gebruik maken van verschillende saneringsregelingen. In 1955 wordt in dat verband een Saneringsfonds ingesteld, dat uitkeringen bij bedrijfsbeëindiging kan verstrekken. In cijfers neemt het aantal bakkerijen tussen 1940 en 1958 af van 15.500 tot 12.300.³⁴ Een belangrijke reden waarom de regering in 1962 besluit om een volledig vrije verkoop van brood op te schorten tot 1968, is dat zij deze gereguleerde sanering van de productie in het bakkersbedrijf nog een aantal jaren een kans wil geven. Een plotselinge 'koude sanering' van enkele duizenden bedrijven moet – zoals gezegd – worden voorkomen.³⁵ Het geeft tevens aan dat omstreeks 1960 kennelijk nog steeds veel ambachtelijke bakkerijen balanceren op de rand van het economisch mogelijke.

Het probleem van de bezorging

Een vraag is nu, welke plaats de bezorging van brood aan huis in dit economische beeld van het bakkersbedrijf inneemt. Wat dat betreft kan op de eerste plaats worden vastgesteld dat bezorging omstreeks 1960 nog overal in Nederland een volkomen vanzelfsprekende vorm van broodverkoop is. In de jaren 1961-1962 koopt gemiddeld 79 procent van de Nederlandse huishoudens het dagelijks brood aan de deur. Bij eenpersoonshuishoudens is dat minder (53 procent) en bij huishoudens van 5 of meer personen meer (89 procent). Bezorging van brood is belangrijk op het platteland, maar ook nog altijd in de steden.³⁶ Winkelverkoop van brood is in het bakkersbedrijf van ondergeschikt belang en lijkt dat ook nog lange tijd te blijven. De bezorging van brood, als zodanig, staat dus niet ter discussie. Omstreeks 1960 wordt bezorging van brood aan huis echter ook in heel Nederland een probleem. Er is wat dat betreft al gewezen op het tekort aan arbeidskrachten. Bezorging is een arbeidsintensieve vorm van verkoop, en zij wordt door sommige maatschappelijke ontwikkelingen – zoals de verbreiding van hoogbouw in nieuwe dorps- en stadswijken – alleen maar arbeidsintensiever. Tegelijkertijd neemt sinds 1947 de animo onder jongeren om te gaan werken in het bakkersbedrijf af.³⁷ Daarnaast is bezorging kostbaar, óók in vergelijking met verkoop in de winkel. Mechanisatie van de bezorging, door de aanschaf van een trekker of een auto, biedt niet altijd een oplossing. In dichtbevolkte buurten, bijvoorbeeld, is het nuttig effect ervan betrekkelijk gering. De meerkosten van gemechaniseerd vervoer kunnen een eventuele besparing op de loonkosten voor bezorging overtreffen. Eerder is echter al gebleken dat de personeelskosten in het ambachtelijke bakkersbedrijf een substantieel deel van de totale bedrijfskosten (exclusief inkoop) kunnen uitmaken. Iedere mogelijkheid om te besparen op de personeelskosten voor bezorging is dus

zeer welkom. Sanering van de bezorging door een meer efficiënte toedeling van wijken wordt tegen deze achtergrond, vanuit zowel een personeels- als een kostenperspectief, omstreeks 1960 een aantrekkelijke optie.³⁸ Een vraag is, hoe de klanten erop zullen reageren, en of de bakkers zich hiermee commercieel niet in de vingers snijden.

2. De Soester bakkers

Soest heeft, ook wanneer men Soesterberg buiten beschouwing laat, een zeer uitgestrekt grondgebied. Het dorp heeft zich binnen dat grondgebied vanuit een kleine historische kern ontwikkeld door lintbebouwing aan lange doorgaande wegen en paden. In de late negentiende en de vroege twintigste eeuw hebben zich op dat lintpatroon nieuwere concentraties van woningen, winkels en andere bebouwing gevormd, met name in Soestdijk en Soest-Zuid. Omstreeks 1960 zet een groeispurt in. De bevolking van de gemeente als geheel neemt toe van ongeveer 23.000 in 1950 naar 27.000 in 1960, en 35.000 in 1970. Om deze bevolkingsgroei op te vangen worden in hoog tempo nieuwe wijken gebouwd. Daarbij wordt voor het eerst hoogbouw toegepast – eerst nog bescheiden, maar omstreeks 1970 op grootstedelijke schaal.³⁹ Van een betrekkelijk rustig plattelands- en forensendorp wordt Soest in 10 jaar tijd een onderdeel van de Randstad.

De bakkers

In de periode rond de Tweede Wereldoorlog wordt de bevolking van Soest van brood voorzien door ongeveer dertig bakkers. Omstreeks 1960 is dat aantal iets gedaald: bij de sanering van de broodbezorging in 1961 zijn uiteindelijk 24 bakkers en 4 broodslijters betrokken. De slijters betrekken hun brood deels van broodfabrieken, en deels van bakkers in Soest.⁴⁰ Een telling van de omzet van de bakkers en slijters, in januari 1961, maakt duidelijk dat zij tezamen door bezorging wekelijks 36.208 broden verkopen, ofwel gemiddeld zo'n 1293 broden per bakker/slijter. Nemen wij aan dat de omzet van 80 broden gelijk staat aan een verbruik van één baal meel, dan betekent dat een gemiddelde bedrijfsomvang van 16,2 balen meel per week, exclusief de verkoop van brood in de winkel.⁴¹ De onderlinge verschillen tussen de bakkers en slijters in Soest zijn echter groot. Tabel 3 geeft, op basis van een andere bron met iets afwijkende cijfers,⁴² de namen en een indicatie van de omzet en de bedrijfsomvang van alle 28 bedrijven – exclusief winkelverkoop - volgens de maatstaf voor plattelandsbakkerijen die ook in Tabel 2 is gehanteerd. De slijters zijn, voorzover bekend, met (s) aangeduid.⁴³

Tabel 3 – weekomzet en bedrijfsomvang van bakkers en broodslijters in Soest, exclusief winkerverkoop (1961)

	Omzet in broden	Bedrijfsomvang in verwerkte balen meel/bloem			
			<9	9 t/m 18	18 t/m 36
H. van Brummelen	256	3,20	x		
H.L. Ketelaar	627	7,84	x		
J.W. Stam	653	8,16	x		
G. de Vries	793	9,91		x	
C. van Brummelen (s)	796	9,95		x	
A. van Oostenbrugge	822	10,28		x	
J.F. van Leek	833	10,41		x	
H. Westeneng (s)	864	10,80		x	
A. Roetman	868	10,85		x	
J.W. van den Oord	869	10,86		x	
G. van Brummelen	888	11,10		x	
H. de Vries	968	12,10		x	
E. van Schaffelaar	977	12,21		x	
A.C. van Senten	1.015	12,69		x	
J. van de Beerekamp	1.022	12,78		x	
A.J. Wolse	1.091	13,64		x	
J. Vonk	1.163	14,54		x	
F.R. van Beenen	1.352	16,90		x	
H. van Geijtenbeek (s)	1.358	16,98		x	
E.J. Wiggelinkhuizen	1.394	17,43		x	
M.G. Eggenkamp	1.462	18,28		x	
P.J. van Buuren	1.595	19,94			x
J. Epskamp	1.712	21,40			x
P. Renooy	1.777	22,21			x
H. de Bree (s)	2.233	27,91			x
E. van Brummelen	2.237	27,96			x
P.B. Rademaker	2.263	28,29			x
C.E.J. van der Flier	3.590	44,88			x
Totaal	35.478	443,48			
Gemiddeld	1.267	15,84			

Net als in Nederland als geheel wordt in Soest omstreeks 1960 gemiddeld ongeveer 80 procent van het brood aan huis bezorgd, en 20 procent in de winkel verkocht.⁴⁴ Voor een indicatie van de totale omzet van de bakkers en slijters in Soest zouden de cijfers in Tabel 3 dus in beginsel met een kwart verhoogd kunnen worden, tot een gemiddelde van rond 20 balen meel per week. Maar ook in de winkelverkoop zijn er onderlinge verschillen: sommige bakkers realiseren hier een aanzienlijk groter percentage van hun omzet dan andere.⁴⁵ Daarnaast zijn er, zoals gezegd, Soester bakkers die leveren aan slijters, en die daarmee ook zelf extra omzet maken. Een indicatie van de totale omzet van de Soester bakkers afzonderlijk kan daarom slechts speculatief zijn, en blijft hier achterwege. Hetzelfde geldt voor een indicatie van het jaarinkomen van de bakkers en slijters. Duidelijk is wel dat de onderlinge verschillen ook wat dat betreft groot zullen zijn geweest. Aannemelijk is dat in Soest, net als elders, een aantal bakkers in de marge van het economisch mogelijke werkt.

Van concurrentie van supermarkten en zelfbedieningszaken hebben de Soester bakkers in 1961 nog weinig of geen last. Een commissie die in 1964 door de gemeente Soest wordt ingesteld, concludeert als snel dat het winkelbestand ter plaatse verouderd is, en “geen bijzonder goede indruk” maakt. Van 146 levensmiddelenwinkels in Soest en Soesterberg zijn er 126 - waaronder zeker ook de meeste bakkerswinkels - klein, met een vloeroppervlak van ongeveer 40 m². In veel gevallen gaat het om ‘voorkamerwinkels’. Daarnaast worden 16 middelgrote winkels geteld (80 m²) en slechts 4 grote (160 m²). Dit is een gebruikelijk beeld in het traditionele levensmiddelenbedrijf omstreeks 1950.⁴⁶ Een modernisering van het winkelbestand is echter gaande. Tot de vier grote winkels in 1964 behoren naar alle waarschijnlijkheid twee supermarkten die in het begin van de jaren 1960 door slager J. Zoetelief worden geopend, aan het Nieuwerhoekplein en aan de Soesterbergsestraat.⁴⁷ Daarnaast ontstaat in de nieuwbouwwijken van Soest een geheel nieuw winkelbestand. De concurrentie van het supermarktbedrijf neemt dus in de loop van de jaren 1960 toe.

De bezorging

Dat neemt intussen niet weg dat omstreeks 1960 de bezorging van brood het grote bedrijfseconomische probleem van de Soester bakkers is. Daarbij doen zich drie concrete problemen voor. Op de eerste plaats is de spreiding van de bakkers over het grondgebied van Soest zeer ongelijkmatig. In de historische dorpskern zitten niet minder dan vijf bakkerijen min of meer op elkaars lip. In andere delen van Soest – met name in Soest-Zuid - zijn naar verhouding met de bewoning weinig bakkers gevestigd. Alleen in Soestdijk zijn bakkersbedrijven redelijk over het bebouwde gebied verdeeld.⁴⁸ Een tweede probleem is echter dat de bakkers – waar

zij ook gevestigd zijn – hun klanten vaak in heel Soest hebben. Trouw van de klant aan een eenmaal gevonden bakker, ook bij verhuizing naar elders in de gemeente, is daarbij ongetwijfeld een factor. Daarnaast is Soest aan het begin van de jaren 1960 een sterk verzuilde samenleving. Vrijwel alle bakkers zijn kerkelijk meelevend: zeven zijn katholiek, andere nederlands-hervormd, gereformeerd of anderszins protestants. De katholieke klanten betrekken hun brood als regel van een van de katholieke bakkers, en de protestantse klanten van protestantse – ook als een bakker van een andere gezindte dichtbij huis is. Het gevolg is dat de bakkers, vaak met de bakfiets, grote afstanden moeten afleggen om al hun klanten te bereiken. Tegelijkertijd komt het voor dat in één en dezelfde straat vijf of meer bakkers brood bezorgen.⁴⁹ Een derde probleem is, zoals de bakkers zelf aangeven, een tekort aan personeel. Ook in Soest is er in de jaren 1960 voor jongeren aantrekkelijker werk beschikbaar met, vooral, meer gebruikelijke arbeidstijden. Bij Philips in Baarn, bijvoorbeeld, werken op een gegeven ogenblik zoveel vroegere bakkersgezellen dat het bedrijf de “Bakkershemel” wordt genoemd. Bakkers met bezorgend personeel maken zich ongetwijfeld ook zorgen over de toenemende loonkosten voor de arbeidsintensieve bezorging.⁵⁰ Bakkers die zelf bezorgen, bedenken waarschijnlijk dat zij veel tijd die daaraan opgaat op een andere manier productiever kunnen besteden. Het is daarom gemakkelijk in te zien, waarom de Soester bakkers in 1961 de bezorging van brood efficiënter willen inrichten – dus willen saneren.

In de Kerkebuurt stonden vijf bakkerijen op een steenworp afstand van elkaar. Op de foto links bakkerij Van Brummelen, en rechst bakkerij Van der Flier.

Een goed uitgangspunt voor een sanering is, ten slotte, dat de bakkers in Soest al langer een hechte organisatie en een grote onderlinge collegialiteit kennen. Vrijwel alle bakkers zijn lid van een van de drie verzuilde patroonsbonden: de Nederlandse Bakkersbond, de Christelijke Bakkerspatroonsbond en de Nederlandse Katholieke Bakkerspatroonsbond. De plaatselijke afdelingen van deze drie bonden vormen sinds het begin van de jaren 1930 een Federatie van Soester Bakkerspatroons. Binnen de Federatie worden veelvuldig onderlinge afspraken gemaakt, bijvoorbeeld over prijzen en over een afstemming van de vakanties. De leden zijn gevoelig voor gemeenschappelijke belangen. Maar er worden ook feestavonden georganiseerd, en excursies naar - bijvoorbeeld - de Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek in Delft of naar andere bedrijven die de bakkers van grondstoffen en producten voorzien.⁵¹ Het zal blijken dat de saamhorigheid in de Federatie een belangrijke factor in de sanering van de broodbezorging is.

⁵¹ IK DANK AAN HET BEGIN VAN DIT ARTIKEL GRAAG DE HEER G. VAN BRUMMELEN. ZIJN ARTIKEL EN IN DE *SOESTER COURANT* – ONDER MEER OVER HET BAKKERSBEDRIJF – BRACHTEN MIJ OP HET IDEE OM HET NAVOLGENDE TE SCHRIJVEN. DE HEER VAN BRUMMELEN BRACHT OOK EEN COLLECTIE SAMEN VAN ARCHIVALIA, PUBLICATIES EN ANDERE DOCUMENTATIE BETREFFENDE DE BAKKERS IN SOEST. HIJ HEEFT DEZE WELWILLEND AAN MIJ TER BESCHIKKING GESTELD. DE COLLECTIE IS NIET BESCHREVEN. HET VOORNEMEN BESTAAT, HAAR AAN TE BIEDEN AAN HET ARCHIEF VAN DE GEMEENTE SOEST. IK DANK TEvens HET ARCHIEF VAN DE GEMEENTE SOEST – EN IN HET BIJZONDER DE HEER J.J. PIEKEMA – DIE MIJ BIJ HET VERZAMELEN VAN DOCUMENTATIE EN AFBEELDINGEN MET RAAD EN DAAD GEHOLPEN HEBBEN.

² DIT VANZELFSPREKEND MET UITZONDERING VAN DE ZONDAG.

³ COLLECTIE VAN BRUMMELEN, GEDRUKTE BRIEF, “DE BROODBEZORGING” (Z.D.) EN KNIPSEL (DAGBLAD *TROUW*, 26 MEI 1961).

⁴ IN SOEST ZIJN DIT MET NAME: A.W. DOGTEROM, R. KRUISWIJK EN C.J. VERKLEY (MAISON VERKLEY). NAMEN VAN (BROOD)BAKKERS WORDEN IN HET NAVOLGENDE NOG GENOEMD.

⁵ J. JOBSE-VAN PUTTEN, *EENVOUDIG MAAR VOEDZAAM. CULTUURGESCHIEDENIS VAN DE DAGELIJKSE MAALTIJD IN NEDERLAND* (AMSTERDAM 1995), P. 318-320, 467, 469; *TECHNIEK IN NEDERLAND IN DE TWINTIGSTE EEUW*, DEEL III. *LANDBOUW EN VOEDING* (ZUTPHEN 2000), P. 175, 238, 240, 242-243, 249, 263, 275-276.

⁶ *TECHNIEK IN NEDERLAND*, III, P. 245, 263-264, 269-272, 282, 288-291, 293; F.L. VAN MUISWINKEL, J.C. BERK (RED.), *HET KRUIDENIERSBEDRIJF. EEN STUDIE OVER HET KRUIDENIERSBEDRIJF IN NEDERLAND* (AMSTERDAM 1951), P. 133-151, 158-175; A. ARIËNS, *HET PARALLELLISATIEVRAAGSTUK EN DE BAKKERIJ* (Z.P. 1958), P. 6-7.

⁷ A.H. VAN OTTERLOO, *ETEN EN EETLUST IN NEDERLAND, 1840-1990. EEN HISTORISCH-SOCIOLOGISCHE STUDIE* (AMSTERDAM 1990), P. 61-62; *TECHNIEK IN NEDERLAND*, III, P. 250.

⁸ JOBSE-VAN PUTTEN, *EENVOUDIG MAAR VOEDZAAM*, P. 281; VAN OTTERLOO, *ETEN EN EETLUST*, P. 63.

⁹ G.M. NEDERHORST, *HET PLAN VAN DE ARBEID VOOR DE BAKKERS- CACAO-, CHOCOLADE EN SUIKERBEWERKINGSBEDRIJVEN* (AMSTERDAM 1936), P. 5-11; ARIËNS, *HET PARALLELLISATIE-VRAAGSTUK*, P. 18.

¹⁰ A. SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND IN EEN EEUW BAKKERIJGESCHIEDENIS 1881-1981* (Z.P. Z.J.), P. 10.

¹¹ SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 14, 17, 24-25, 27.

¹² SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 61-63; SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD, *ADVIES INZAKE DE PARALLELLISATIE OP HET GEBIED VAN DE LEVENSMIDDELENHANDEL, UITGEBRACHT DOOR DE COMMISSIE ADVIEZEN VESTIGINGSREGELINGEN VAN DE SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD AAN DE STAATSECRETARIS VAN ECONOMISCHE ZAKEN* ([‘S-GRAVENHAGE] 1956), P. 4; *TECHNIEK IN NEDERLAND*, III, P. 290.

¹³ *TECHNIEK IN NEDERLAND*, III, P. 275; JOBSE-VAN PUTTEN, *EENVOUDIG MAAR VOEDZAAM*, P. 323; CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK, *VIJFENNEGENTIG JAREN STATISTIEK IN TIJDREEKSEN 1899-1994* (‘S-GRAVENHAGE 1994), P. 162.

- ¹⁴ H. MENKVELD, A.C. SPIL, R. VAN TIL, *VOOR DEN BAKKER* (PURMEREND [1939]), P. 8-12, 17-20, 36-37.
- ¹⁵ *HET BROODVERBRUIK IN NEDERLAND. EEN ENQUÊTE NAAR DE BROODCONSUMPTIE IN NEDERLAND, GEVOLGD DOOR EEN ECONOMETRISCH ONDERZOEK. RAPPORT VAN EEN DOOR DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MEELFABRIKANTEN, IN SAMENWERKING MET DE VOEDINGSORGANISATIE T.N.O., INGESTELDE 'COMMISSIE ONDERZOEK BROODVERBRUIK' OVER EEN IN 1961/'62 DOOR DE NEDERLANDSE STICHTING VOOR STATISTIEK UITGEVOERDE ENQUÊTE* ('S-GRAVENHAGE 1963), P. 60.
- ¹⁶ ARIËNS, *HET PARALLELLISATIE-VRAAGSTUK*, P. 14.
- ¹⁷ SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 78, 104.
- ¹⁸ *TECHNIEK IN NEDERLAND, III*, P. 290.
- ¹⁹ J.E. ANDRIESSEN, *ECONOMIE IN THEORIE EN PRAKTIJK*. A. HEERTJE EN R. SCHÖNDORFF (EDS.) (AMSTERDAM/BRUSSEL 1968), P. 379, 384; SER, *ADVIES INZAKE DE PARALLELLISATIE*, P. 4.
- ²⁰ G.M.J. VELDKAMP, *HERINNERINGEN 1952-1967. LE CARNAVAL DES ANIMAUX POLITIQUES*. P.G.T.W. VAN GRIENSVEN, J.M.M.J. CLERX (EDS.) ('S-GRAVENHAGE 1993), P. 26.
- ²¹ SER, *ADVIES INZAKE DE PARALLELLISATIE*, P. 5-8.
- ²² SER, *ADVIES INZAKE DE PARALLELLISATIE*, P. 13-15.
- ²³ *TECHNIEK IN NEDERLAND, III*, P. 290-291; ARIËNS, *HET PARALLELLISATIE-VRAAGSTUK*; DIVERSE STUKKEN IN: NATIONAAL ARCHIEF, MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID: DIRECTORAAT-GENERAAL VOOR ALGEMENE BELEIDSAANGELEGENHEDEN (1921) 1964-1979. TOEGANGSNUMMER 2.15.45, INV. NR. 214 (ONDER TABBLAD ERKENNINGSREGLEMENT WEDERVERKOOP BAKKERSARTIKELEN). EEN MINDERHEIDSNOTA BIJ HET ADVIES VAN DE COMMISSIE ADVIEZEN VESTIGINGSBESLUITEN VAN DE SER (1956) WIJST OOK AL OP DREIGENDE PROBLEMEN IN HET BAKKERSBEDRIJF. VGL. SER, *ADVIES INZAKE DE PARALLELLISATIE*, P. 18-19.
- ²⁴ ECONOMISCH INSTITUUT VOOR HET MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ. RESULTATEN EN ENIGE STRUCTUURKENMERKEN* ('S-GRAVENHAGE 1980), P. 11; SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 104.
- ²⁵ HOEWEL HET VERVOER EN DE LEVERING VAN MEEL EN BLOEM IN BALEN SINDS HET BEGIN VAN DE JAREN 1950 PLAATS MAAKT VOOR BULKVERVOER, WORDT DE BEDRIJFSOMVANG VAN BAKKERIJEN NOG LANG AANGEGEVEN IN HET WEKELIJKS VERBRUIK VAN BALEN MEEL/BLOEM À 50 KILO PER BAAL. DE NORMEN VOOR WAT ALS KLEIN-, MIDDEN-, EN GROOTBEDRIJF GELDT, VERSCHILLEN OVERIGENS NOGAL. VGL. SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 84, 107, 121, 130.
- ²⁶ [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ*, P. 21.
- ²⁷ CBS, *VIJFENNEGENTIG JAREN STATISTIEK*, P. 49, 51.
- ²⁸ ECONOMISCH INSTITUUT VOOR DE MIDDENSTAND [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF II. RENTABILITEIT EN KOSTPRIJZEN VOOR HET BAKKERSBEDRIJF IN PROVINCIEPLAATSEN* ('S-GRAVENHAGE 1960), 16, 22, 66; ECONOMISCH INSTITUUT VOOR DE MIDDENSTAND [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF IIIB. ANALYSE VAN DE RESULTATEN VAN HET BEDRIJFSBEHEER BIJ EEN 40-TAL PLATTELANDSBAKKERIJEN OVER 1959* ('S-GRAVENHAGE 1961), 7; DE CIJFERS VOOR HET PLATTELAND ZIJN HERBEREKEND TER VERGELIJKING.
- ²⁹ [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF IIIB*, P. 25-27, 30-31.
- ³⁰ VGL. [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF IIIB*, P. 27; SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 79-80.
- ³¹ SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 99, 110-111; [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ*, P. 10.
- ³² SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 109.
- ³³ [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ*, P. 22.
- ³⁴ ARIËNS, *HET PARALLELLISATIE-VRAAGSTUK*, P. 17-18.
- ³⁵ DIVERSE STUKKEN IN: NATIONAAL ARCHIEF, MINISTERIE VAN SZW: DG ALGEMENE BELEIDSAANGELEGENHEDEN, INV. NR. 214 (ONDER TABBLAD ERKENNINGSREGLEMENT WEDERVERKOOP BAKKERSARTIKELEN).
- ³⁶ *HET BROODVERBRUIK IN NEDERLAND*, P. 60; [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF II*, P. 49; SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 103.
- ³⁷ ARIËNS, *HET PARALLELLISATIE-VRAAGSTUK*, P. 6; SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 103.
- ³⁸ [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF IIIB*, P. 19-23; [EIM], *BEDRIJFSGEGEVENS VOOR HET BAKKERSBEDRIJF II*, P. 50-52.
- ³⁹ W. DE KAM E.A., *SOEST EN SOESTERBERG. 100 JAAR GROEISTAPPEN EN -STUIPEN. RUIMTELIJKE ONTWIKKELING VAN SOEST EN SOESTERBERG IN DE TWINTIGSTE EEUW* (UBBERGEN 2000), P. 83, 97-101, 107-108, 118-126, 146-

147; GEMEENTE SOEST, *RAPPORT COMMISSIE WINKELVOORZIENING SOEST* (SOEST [1966]), p. 3-5.

⁴⁰ G. VAN BRUMMELEN, 'SOESTER BAKKERS EEN DAGJE UIT' (HYPERLINK "[HTTP://WWW.VERDWENENSOEST.NL](http://www.verdwenensoest.nl)" [WWW.VERDWENENSOEST.NL](http://www.verdwenensoest.nl)); G. VAN BRUMMELEN, 'VERDWENEN SOEST HERVONDEN', IN: *SOESTER COURANT* (22 MAART 2006), P. 7; COLLECTIE VAN BRUMMELEN, TYPOSCRIPT, OVEREENKOMST INZAKE DE REGELING VAN DE BROODBEZORGING IN SOEST (4 MEI 1961). ALDAAR OOK: (MAP STATION VOOR MAALDERIJ EN BAKKERIJ – WAGENINGEN), HANDSCHRIFT, 'JAARVERSLAG VAN DE PENNINGMEESTER VAN HET COLLEGE DER RAYONERING TE SOEST OVER HET BOEKJAAR 1 JULI 1962 - 30 JUNI 1963' (16 OKT. 1963); INFORMATIE VAN G. VAN BRUMMELEN.

⁴¹ COLLECTIE VAN BRUMMELEN, DOORSLAG VAN TYPOSCRIPT MET NOTITIES IN HANDSCHRIFT, OVERZICHT VAN DE WEKELIJKE BROODOMZET IN SOEST PER STRAAT (Z.D., [BEGIN 1961]) EN STENCIL MET HANDSCHRIFT, OVERZICHT VAN DE OMZET IN DE PERIODE 9-14 EN 16-21 JANUARI VOOR FRANS HALSLAAN 23 EN ANDERE ADRESSEN (Z.D., MAAR VERMOEDELIJK JAN. 1961); *SOESTER COURANT* (26 MEI 1961). DE VERREKENING VAN AANTALLEN BRODEN IN BALEN MEEL IS GEBASEERD OP: COLLECTIE VAN BRUMMELEN, TYPOSCRIPT, EERSTE CONCEPT VAN EEN OVEREENKOMST INZAKE DE REGELING VAN DE BROODBEZORGING IN SOEST, MET HANDGESCHREVEN AANVULLINGEN EN CORRECTIES (Z.D.).

⁴² COLLECTIE VAN BRUMMELEN, BRIEFBLOC ZONDER VLOEIBLAD, P. 1-15. DIT OVERZICHT BEVAT EEN ONTWERP VAN EEN WIJKINDELING VOOR DE BAKKERS EN SLIJTERS IN SOEST. DAARBIJ IS VOOR IEDERE BAKKER EN SLIJTER QUA OMZET KLAARBLIKELIJK EEN BEGINSITUATIE EN EEN (BEOOGDE) EINDSITUATIE AANGEGEVEN. TABEL 3 IS GEBASEERD OP DE BEGINSITUATIE. DEZE DOCUMENTEERT VERMOEDELIJK DE OMZET VAN BROOD VÓÓR DE SANERING. DE SOESTER BAKKERS HANTEREN ZELF EEN INDELING NAAR BEDRIJFSOMVANG IN DE KLASSEN 1 T/M 15, 16 T/M 30, EN 31 OF MEER BALEN MEEL. HET BEELD DAT DAN ONTSTAAT BEVESTIGT IN HOOFDZAAK DE RANGORDE ZOALS DEZE BLIJKT IN TABEL 3. VGL. COLLECTIE VAN BRUMMELEN, DOORSLAG VAN TYPOSCRIPT, OVERZICHT VAN LEDEN EN CONTRIBUTIES IN DE BAKKERSPATROONSBONDEN IN SOEST (1961).

⁴³ COLLECTIE VAN BRUMMELEN, TYPOSCRIPT, NAMEN EN ADRESSEN VAN BAKKERS EN BROODSLIJTERS, MET AANTEKENINGEN IN HANDSCHRIFT. INFORMATIE VAN G. VAN BRUMMELEN.

⁴⁴ VAN BRUMMELEN, 'VERDWENEN SOEST HERVONDEN'.

⁴⁵ INFORMATIE VAN G. VAN BRUMMELEN.

⁴⁶ GEMEENTE SOEST, *RAPPORT COMMISSIE WINKELVOORZIENING*, P. 1, 3-5, 28; ARCHIEF VAN DE GEMEENTE SOEST, ARCHIEFNR. 1.824.511.1, NOTULEN VERGADERINGEN WINKELCOMMISSIE 1964-1982 (23 OKT. 1964 EN 3 MEI 1966); VAN MUISWINKEL, BERK (RED.), *HET KRUIDENIERSBEDRIJF*, P. 291.

⁴⁷ GEMEENTE SOEST, *RAPPORT COMMISSIE WINKELVOORZIENING*, P. 12-20; *ADRESBOEK VOOR DE GEMEENTE SOEST. SOEST – SOESTDIJK – SOESTDUINEN – SOESTERBERG* (SOEST 1966), P. 149. DE ANDERE TWEE GROTE LEVENSMIDDELENWINKELS ZIJN MOGELIJK TWEE "SUPER-ZELFBEDIENING"-ZAKEN VAN GROENTEMAN D. REEHORST, AAN DE VAN WEEDESTRAAT EN DE TORENSTRAAT. DEZE WINKELS VOEREN GEEN VOLLEDIG ASSORTIMENT, MAAR EEN COMBINATIE VAN GROENTE EN FRUIT, WIJNEN EN DELICATESSEN. VGL. *SOESTER COURANT* (31 MAART EN 19 MEI 1961).

⁴⁸ COLLECTIE VAN BRUMMELEN, KAART VAN DE GEMEENTE SOEST (1961) MET DE VESTIGINGSPLAATS VAN BAKKERS DAAROP IN ROOD AANGEGEVEN; G. VAN BRUMMELEN, 'KERKSTRAAT SOEST I. DRIE VAN DE VIJF BAKKERIJEN' (HYPERLINK "[HTTP://WWW.VERDWENENSOEST.NL](http://www.verdwenensoest.nl)" [WWW.VERDWENENSOEST.NL](http://www.verdwenensoest.nl)).

⁴⁹ COLLECTIE VAN BRUMMELEN, DOORSLAG VAN TYPOSCRIPT, OVERZICHT VAN LEDEN EN CONTRIBUTIES IN DE BAKKERSPATROONSBONDEN IN SOEST (1961); VAN BRUMMELEN, 'VERDWENEN SOEST HERVONDEN'; G. VAN BRUMMELEN, 'BAKKERIJ IV EN V IN KERKSTRAAT SOEST' (HYPERLINK "[HTTP://WWW.VERDWENENSOEST.NL](http://www.verdwenensoest.nl)" [WWW.VERDWENENSOEST.NL](http://www.verdwenensoest.nl)); VAN BRUMMELEN, 'SOESTER BAKKERS EEN DAGJE UIT'.

⁵⁰ VAN BRUMMELEN, 'VERDWENEN SOEST HERVONDEN'. ZIE VOOR HET KOSTENASPECT: COLLECTIE VAN BRUMMELEN, TYPOSCRIPT, "WIJKVERDELING", MET AANTEKENINGEN IN HANDSCHRIFT (Z.D.) EN TYPOSCRIPT, BETREFFENDE DE VERGADERING VAN 25-10-60 (Z.D., [OMSTREKS 25 OKT. 1960]).

⁵¹ COLLECTIE VAN BRUMMELEN, DOORSLAG VAN TYPOSCRIPT, OVERZICHT VAN LEDEN EN CONTRIBUTIES IN DE BAKKERSPATROONSBONDEN IN SOEST (1961) EN HANDSCHRIFT, "FEDERATIE SOESTER BAKKERSPATROONS" (Z.D.); VAN BRUMMELEN, 'VERDWENEN SOEST HERVONDEN'; VAN BRUMMELEN, 'SOESTER BAKKERS EEN DAGJE UIT'.

AMERSFOORTERS VOOR HET GERECHT VAN SOEST

Jos G.M. Hilhorst

Inleiding

In het oudste schepenregister van Soest staan voldoende gegevens om een rechtszaak te reconstrueren die liep van juli 1529 tot januari 1530. De procedure werd aangespannen door Gijsbertgen en haar drie zonen tegen hun halfbroer Willem Ricouts die toen rentmeester was van het Amersfoortse Sint-Pietersgasthuis. Het ging bij de zaak om de vraag wie verantwoordelijk was voor het betalen van de schulden die Willems vader Ricout had nagelaten. Willems halfbroers hadden beslag gelegd op diens bezit te Soest. Dat bezit bestond uit acht stukken land te Soest die Willem in 1516 na de dood van zijn vader van de abt van de Utrechtse Sint-Paulusabdij in leen had gekregen evenals een turfstede bij de Melm.

Hierna wordt eerst ingegaan op de samenstelling van het Soester gerecht ten tijde van het proces en vervolgens op de rechtszaak zelf.

Een rechtszaak voor het Soester gerecht

Het gerecht van Soest

Het Soester gerecht bestond uit zeven schepenen. Zij kwamen aan in de herfst

van ieder jaar⁵¹, met dien verstande dat er in het ene jaar drie werden benoemd uit een door de schepenen gemaakte voordracht van zes en in het andere jaar vier uit een voordracht van acht mannen. De na 1528 namens Karel V aangestelde schout maakte een keuze uit de voordracht en nam de gekozenen de eed af. De schepenen spraken recht onder voorzitterschap van de schout die zorg droeg voor de uitvoering van het vonnis. De schout was ook belast met de opsporing van bedrijvers van wandaden die hij voor het gerecht moest beschuldigen.

Toen tegen Willem Rijkszn werd geprocedeerd was Hendrik Geerlof Staalszn de schout. Omdat de zaak begon in juli 1529 en eindigde in januari 1530 werd deze wellicht verstoord door de schepenkeuze. In oktober 1529 traden namelijk vier schepenen af en hun plaatsen werden toen ingenomen door Anthony Reyerszn, Jacob Schade, Aart Rutgerszn en Gerrit Hilhorst. Van de oude bank bleven over Dirk Noteboom, Jacob Albertszn en Gerrit Lodewijkszn. De nieuwe samenstelling is in zoverre interessant dat Anthony Reyerszn een pachter was van Gerrit Hilhorst^{51[2]} en dat deze laatste getrouwd was met Alijd Peter Bothsdr^{51[3]}. Uit de archieven blijkt dat Both en Poeyt

schrijfwijzen voor dezelfde familie-naam zijn. Alijd hoorde tot de familie die belang had bij de uitkomst van het proces, want Willems drie halfbroers en hun moeder werden bij de rechtszaak vertegenwoordigd door leden van die familie en Gijsbertgen zou tijdens het proces met een van hen trouwen. Op zijn beurt was Aart Rutgerszn een lid van de familie Hilhorst, terwijl Jacob Schade door huwelijk aan die familie geparenteerd was. Schijnbaar was de voordracht en keuze van de schepenen beïnvloed door de familie Poeyt/Both, maar het is de vraag of het oordeel daardoor ten voordele van de aan deze familie verbonden halfbroers van Willem Rijkszn zou uitvallen.

De rechtszaak

Hoewel Willem een burger van Amersfoort was, diende de zaak voor het Soester gerecht. Daaruit volgt dat het om zijn te Soest gelegen bezit ging. Op 5 juli 1529 machtigden de gebroeders Rijk, Tonis en Cornelis Rijkszonen voor het gerecht van Soest het viertal Geerlof Corneliszn, Dirk Evert Poytszn, Gijsbert Adriaanszn en Gerrit Hilhorst om voor hen op te treden^{51[4]}. Van deze mannen is bekend dat Geerlof Corneliszn niet alleen de vader was van de Soester schout uit 1529, maar ook dat hij zelf schout was in de jaren 1515-1517^{51[5]} en dat Dirk Poyt in 1528 schepenen van Amersfoort was^{51[6]}, lieden

van zeker gewicht dus. Gerrit Hilhorst kwam uit een familie van Soester schouten en schepenen. Hij kon na oktober 1529 vermoedelijk niet meer voor het Soester gerecht voor de broers optreden, omdat hij toen schepen was geworden.

Op 19 juli verscheen Willem voor het Soester gerecht en hij verklaarde dat hij bij de volgende rechtsdag antwoord zou geven op een tegen hem ingebrachte eis^{51[7]}. Deze was afkomstig van joffer Gysbert en van de door de gebroeders Rick Wyllemss, Tonis Rickss en Cornelis Rickss gemachtigde Gysbert Arissn^{51[8]}. Ook de weduwe geworden tweede vrouw van Willems vader procedeerde dus tegen hem, en het is duidelijk dat de secretaris van Soest een foutje maakte toen hij Rick Wyllemss schreef in plaats van Rick Rickss. Gijsbert Adriaanszn trad dus op als degene die voor Willems halfbroers en hun moeder het woord voerde en hij was vermoedelijk een broer van Peter Adriaan Bothszn. Op zijn beurt was deze Peter de vader van Alijd Both, de vrouw van Gerrit Hilhorst.

Op 13 september 1529 werd vonnis geveld. De schepenenbank, die toen nog in zijn oude samenstelling bestond, besloot dat Gysbertgen Ryk Wyllemssn wedue sal betalen dye sculden na vermogen dat register bynnen Amersfoort al soe groet ende cleyn als dat vermach bynnen Amersfoort, dat Wyllem Rickss toende aen den gerecht voern^{51[9]}.

Kennelijk had Willem op die dag zijn in Amersfoort bijgehouden koopmans-register getoond, waaruit bleek dat hij niet verantwoordelijk was voor de schulden die zijn vader Ricout Willemszn had nagelaten, en waarover dertien jaar na diens dood in 1516 nog onenigheid bestond. Op dezelfde dag stelden de drie broers iemand als borg voor de boeten die zij aan het gerecht van Soest zouden kunnen verbeuren^{51[10]}, terwijl het vonnis luidde dat de gebroeders hun eis ter grootte van 1000 gulden hadden laten vallen en dat zij een boete kregen omdat zij onterecht beslag hadden laten leggen op Willems goed. Daar Cornelis turf had gestoken uit Willems veen, waarvan de schout hem had aangeklaagd, kreeg hij een additionele boete^{51[11]}. Gijsbertgen en haar zoons moesten ook nog een boete betalen voor het feit dat zij Wyllem Rick drywert goederen beset had voir die vier hondert gulden dat sy leet vallen op haer ban ende hyer sy alle sculdicht^{51[12]}. Het wordt daarmee ook duidelijk dat het niet om 1000 maar om 400 gulden ging.

Om na te gaan of Willem Ricoutszn terecht in bezit was van een te Soest gelegen halve morgen veen waren de schepenen naar Utrecht gegaan. Dit blijkt uit de veroordeling van Gijsbertgen op dezelfde dag tot een boete: It. noch een ban dat haer tegen gewesen is van dye ontwarynge van dy half mergen veens daer dye scepen

lestemael om tUtert waren^{51[13]}. De schepenen waren volgens het gewoonterecht verplicht in dit soort gevallen de reis naar Utrecht te maken, zoals volgt uit een rechtszaak uit de jaren 1521-23^{51[14]}. In Utrecht hebben ze vermoedelijk daar wonende rechtsgeleerden bezocht en wellicht zijn de schepenen ook naar de Sint-Paulusabdij gegaan, omdat deze een register bijhield waarin ook de beleningen met haar goed te Soest voorkomen. Onder de kopieën van de akten die op het goed van Willem Rijkszn betrekking hebben staan opvallend veel aantekeningen, waaruit lijkt te volgen dat er inderdaad gezocht is naar de rechtmatigheid van Willems bezit.

Op 24 oktober, na de schepenskeuze, startte Gijsbert Adriaans voor Gijsbertgen en haar zoons een nieuwe zaak tegen Willem, die hij al op 13 september had aangekondigd^{51[15]}. Deze zaak diende op 21 januari 1530. De broers verklaarden toen dat zij een hoge ban verbeurd hadden door ten onrechte beslag te leggen op Willems goed^{51[16]} en ook Gijsbertgen kreeg een boete. De secretaris noteerde dat die scepen van Zoest hebben gewesen dat Gysbertgen Rick Wyllemss wedue Dirck Poyten wyff een onrechte pandynge gedaen heeft mit haer drysonen aen Wyllem Rickss goet ende Wyllem Rickss een rechte inleydyn gedaen heeft^{51[17]}.

Gijsbertgen was dus inmiddels

hertrouwd en wel met Dirk Poyt, een van het viertal dat in juli 1529 door haar drie zoons was gemachtigd. De formulering van de aantekeningen van 24 oktober en 21 januari houdt in dat Ricout, Tonis en Cornelis zonen waren van Gijsbertgen, maar Willem niet.

Bemiddeling

Aan de zaak kwam een einde toen Dirk Poyt op 21 januari 1530 Peter Adriaan Bothszn machtigde betreffende de goederen van versterff tusschen haer kynder ende Wyllem Ricks goet ende Wyllem Rickss ende Gysbertgen Rick Wyllemss wedue hoere kynderen^{51[18]}. Dirk Poyt vroeg dus aan Peter Both om een oplossing te zoeken voor de tussen Gijsbertgen en haar zonen enerzijds en Willem anderzijds ontstane problemen over het door hun vader Ricout nagelaten goed. Bij de rechtszaak is het dus geheel of gedeeltelijk gegaan om de verdeling van de erfenis van Ricout die Willem al in 1516 had ontvangen. Het wordt niet duidelijk waarom het zo lang duurde voor dit geschil voor het Soester gerecht werd gebracht. Wel wordt duidelijk dat het Soester gerecht aanstuurde op een minnelijke schikking.

Uit de beschikbare gegevens wordt niet duidelijk of die schikking werkelijk plaats vond en of die minnelijk is geweest. Wel is bekend dat in 1530 in Amersfoort een vechtpartij plaats vond

tussen Willem Rijkszn en de bemiddelaar Peter Both^{51[19]}. De bemiddelingspoging is wellicht uit de hand gelopen, maar om een andere, uit februari 1530 daterende aantekening in het Amersfoortse resolutieboek schijnt deze toch enig succes te hebben gehad. Die aantekening zegt dat Peter Adriaan Bothszn verklaarde aan Dirk Evert Poytszn 300 gulden schuldig te zijn, die betaald dienden te worden op 2 februari 1531^{51[20]}. De afloop is dus niet met zekerheid bekend, want het is immers mogelijk dat de achtergrond van deze schuld niets te maken had met de affaire in Soest. Mocht dit wel het geval zijn geweest, dan zou Willem na de ruzie met Peter hem tenslotte 300 gulden hebben betaald, waarvan Dirk meende dat die aan hem toekwamen. Dirks huwelijk met Gijsbertgen doet immers vermoeden dat hij haar uit de schulden had geholpen.

Gezien haar relatie met de familie Both was Gijsbertgen waarschijnlijk een Amersfoortse en wellicht door zijn huwelijk met haar had Willems vader Ricout het burgerschap van Amersfoort kunnen verwerven. Hij heeft daar waarschijnlijk met haar en hun drie zonen een eigen huishouden gevoerd, waarvan Willem geen deel uitmaakte. De door Ricout I nagelaten schulden hoorden, schijnbaar naar de in 1529 geldende normen, tot de boedel van dat huishouden, zodat Gijsbertgen en haar drie zonen voor die schulden verant-

woordelijk werden geacht. Ze waren echter kennelijk van mening dat Willem, nadat hij in 1516 zijn vaders bezit te Soest had geërfd, de schulden van zijn vader geheel of gedeeltelijk moest betalen, althans dat zij recht hadden op een deel van de erfenis.

Besluit

Het erfrecht verplichtte Willem niet tot het delen van de in 1516 verkregen en te Soest gelegen heerlijke goederen. Het bij de Sint-Paulusabdij en in heel Eemland geldende erfrecht voor heerlijk goed, dat wil zeggen, in leen of tijns gehouden goed, bepaalde dat de oudste zoon dit ongedeeld erfde. Voor ander goed, zowel 'eigen' vast goed als roerend goed, bestond het aasdomsrecht, dat wil zeggen, het recht van alle nage-

laten kinderen op een deel van de erfenis. Vaak echter wordt duidelijk dat de oudste zoon onder het heerlijk erfrecht toch geacht werd zijn broers en/of zussen een uitkering te doen. Daarnaast was het mogelijk dat zulke uitkeringen bij testament van de ouders werden bepaald. In de zaak tegen Willem Rijkszn wordt niets over een testament gezegd, zodat aangenomen kan worden dat dit niet bestond. Niettemin heeft hij wellicht uit zijn erfenis 300 gulden aan de tweede echtgenoot van Gijsbertgen, zijn vaders weduwe, afgestaan om aan hun nadrukkelijk aandringen tegemoet te komen. Het is interessant dat de Soester schepenbank, ondanks de relaties van de schepenen met de familie Both, die de eisende partij was, zich daarvan niets aantrok en het gewoonte-recht liet zegevieren.

IN MEMORIAM THEODORUS ANTONIUS (DORUS) KOK

Op vrijdagmiddag 3 november 2006 werd in het museum "Oud Soest" de nagebouwde raadszaal door burge-meester Noordergraaf geopend. De schouw, die vele jaren het oude raad-huis sierde, werd daarmee in ere her-steld.

Na afloop van de openingshandeling heb ik Dorus Kok bezocht. Hij was opgenomen in het verpleeghuis Dael-hoven. Voor zover het mogelijk was heb ik hem verteld van de nieuwe zaal in het museum en hij luisterde zeker met aandacht. Enkele malen moest hij me onderbreken. Hij was zo moe, vertelde

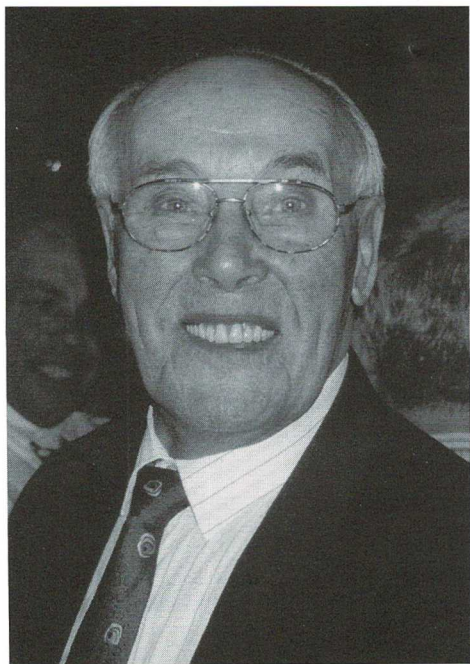
hij met enige moeite, maar hij bleef interesse uitstralen. En niet slechts voor het museum; ook naar gemeenschappe-lijke bekenden vroeg hij. Het was mijn laatste gesprek met hem.

Theodorus Antonius Kok werd op 14 april 1919 in Soest geboren; hij overleed in de ochtend van 6 november 2006, 86 jaar oud.

Vanaf het einde van de zeventiger jaren was hij betrokken bij het museum en de historische vereniging. Maar dat niet alleen.

Bij een veelheid van initiatieven in Soest komen we zijn naam regelmatig tegen en het is daarom geen wonder dat zijn naam staat vermeld in het ereboek van de gemeente. Als een van de bur-gers uit Soest die zich hebben verzet tegen de Duitse overheersing en later door zijn deelname als vrijwilliger in de oorlog in Nederlands-Indie is hij bekend.

Na zijn terugkeer uit Indie werd hij bouwtechnisch ambtenaar bij de dienst gemeentewerken belast met de beoorde-ling van en het toezicht op bouwplannen. Het tekent Dorus, dat hij tegen het verzoek van het gemeentebestuur om kort na de watersnoodramp in 1953 ter plaatse mee te werken aan de weder-opbouw, zonder nadenken ja zei. De gemeente Oosterland was hem later dankbaar.

In het jaar waarin hij 62 werd maakte hij gebruik van de mogelijkheid om – zoals dat heette - vrijwillig uit te treden. Hij had toen 32 jaar in dienst van de gemeente Soest gewerkt.

Maar ook buiten zijn werk was hij in Soest actief. Ruim 30 jaar was hij bestuurslid van de Soester IJvereniging Peter's Baan. Vele jaren lid van de Raad van Elf, lid van de commissie van beheer van het verenigingsgebouw en donateur van het Bentinck-fonds.

Als geboren en getogen Soester bleef hij niet achter toen er initiatieven werden genomen om te komen tot de oprichting van een oudheidkamer/-museum en historische vereniging.

Hij was een zeer betrokken lid van de vereniging. Zijn afwezigheid op de jaarlijkse algemene ledenvergadering is gemakkelijk op één hand te tellen.

Van het bestuur van het museum Oud Soest maakte hij 14 jaar lang deel uit en tot vorig jaar was hij met enige regelmaat suppoost.

Voor al deze activiteiten, waarbij ik zeker niet uitputtend ben geweest, kreeg hij een Koninklijke onderscheiding. Hij heeft er veel te kort van kunnen genieten. Want hoewel hij er naar buiten toe niet echt voor wilde uitkomen, was het duidelijk dat hij deze onderscheiding zeker waardeerde.

Wim Peters

VAN DE REDACTIE

Dit jaar is het honderd zestig jaar geleden dat het tiende deel van het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden werd uitgegeven.

Een beschrijving van alle steden, dorpen, gehuchten en wijken, "bijeengebragt door A.J. Van der Aa". Een werk, dat iedere genealoog zondermeer wel eens ter hand zal hebben genomen. Hoewel alle 13 delen? Wij blijven bij deel 10, waarin Soest(dijk) en Soesterberg worden vermeld.

Wie was Van der Aa?

Tussen 1836 en 1851 werd door Jacobus Noorduyt in Gorinchem het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden uitgegeven.

Soest/Soesterberg wordt in het tiende deel van de reeks beschreven en dat deel is in 1847 verschenen. De letterlijke tekst van de beschrijving van onze gemeente is al eens een keer in Van

Zoys tot Soest vermeld. We "schakelen" in het verband van deze beschouwing wel hier en daar tussen verleden en heden.

Wie was A.J. van der Aa?

Abraham Jacob van der Aa wordt op 6 december 1792 in Amsterdam geboren.

Hij koos er voor om arts te worden. Aan de universiteit van Leiden studeerde hij enkele jaren tot in 1812 toen zijn vader overleed.

Mede daardoor kwam er een einde aan zijn studie, maar dat niet alleen. Hij werd in dat jaar ook ingeloot voor de krijgsdienst.

Omdat hij hoopte als scheepsarts te worden opgeleid koos hij voor de zeedienst. Vervelend voor hem was, dat in 1813 het fregat "Wezer", waarop hij voer, in 1813 door de Engelsen werd veroverd en hij in krijgsgevangenschap raakte. Niet lang echter, want enkele maanden later kreeg hij het verzoek dienst te nemen in het leger van de prins van Oranje.

Hij keerde terug naar de Nederlanden na de val van Napoleon, werd bevorderd tot cadet en nam deel aan de slag bij Waterloo in 1815.

In 1817 verliet hij definitief het leger maar is geen arts geworden..

Om in zijn onderhoud te voorzien werd hij eerst boekhouder en later onderwijzer in Leuven. Daarna verhuisde hij naar Brussel. Ook daar was hij onderwijzer. Van 1825 tot omstreeks 1830 was hij secretaris van de auditeur-militair in Antwerpen.

Het moet in die tijd zijn geweest dat hij met het Aardrijkskundig Woordenboek is begonnen.

Hij verhuisde via Breda naar Gorinchem waar hij op 21 maart 1857 overleed.

Het Aardrijkskundig Woordenboek

De "VanderAa" is in een periode tussen 1836 tot 1851 als een 13-delig woordenboek (plaatsnamenboek) verschenen.

Daar moet een enorme hoeveelheid tijd en energie in gestoken zijn. Er waren geen schrijfmachines of computerprogramma's en daarom werd alles "met de hand opgetekend". Het moet overigens wel zeer onwaarschijnlijk worden geacht, dat hij zelf alle informatie heeft aangedragen. Ongetwijfeld heeft hij hulp van derden gekregen. Maar het blijft een geweldig werk. Ook het *Nieuw Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche Dichters* (1846), *Beknopt Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* (1855) en *Ons Vaderland en zijn bewoners* uit 1847, zijn enkele voorbeelden van zijn enorme inzet.

Alle steden, dorpen en wijken worden in zijn Aardrijkskundige Woordenboek beschreven, maar wat moet je in 2007 eigenlijk met een zo verouderd woordenboek? Elk zich respecterende gemeente heeft een eigen website. Een simpel straatnamenboek of een geavanceerd systeem levert tegenwoordig veel meer informatie.

Toch is het de moeite waard om zo af en toe te lezen en je dan te verplaatsen in het Soest van in de eerste helft van de 19e eeuw.

De boeken behelzen een inventarisatie van bijna niet te tellen vermeldingen van gemeenten, steden of dorpen, maar vooral delen daarvan (buurtschappen, gehuchten en wijken). Niet alleen de plaatsen in Nederland maar ook die in onze toenmalige koloniën. Vóór de gemeente Soest wordt als voorbeeld Soesoeroe vermeld. Dat was 1^e eeuw geleden een oud dorp in Oost-Indië op het Sundasche eiland Java!

Veel van de in het “woorden”boek voorkomende gemeenten in Nederland bestaan als zodanig niet meer. Maar desondanks blijft het interessant eens te lezen hoe gemeenten in Nederland zo’n anderhalve eeuw geleden er uitzagen. Een kleine beschrijving van het aantal inwoners en hun werk, de kerkgenootschappen, de scholen, natuur, enige geschiedenis en zelfs de beschrijving van het wapen van een gemeente komen aan de orde. We beperken ons tot enkele zaken uit Soest.

Soest, een gemeente in Eemland, in het noorden *“palende”* aan de gemeente Baarn, in het oosten de Eem, *“die haar van de gem. Hoogland scheidt”* en de gemeente Amersfoort en in het zuiden en westen *“de gemeente Zeyst”*.

Niet slechts het dorp Soest maar ook de gehuchten *“den Berg of de Soesterberg, de Birket en Isselt”* en de polders Middelwijk en Isselt worden vermeld.

Het is al een oud dorp *“waarvan men reeds op het jaar 1012 gewag vindt gemaakt in eenen brief van Keizer Coenraad.”* (Een bron uit 1028 van Keizer Koenraad vermeldt villa’s en hoeven in Hees en Soest red.). Het werd, zo schrijft van der Aa in die tijd Soyse, Zoys en Suys genoemd en in het Latijn Zuzatum.

Soest was in die tijd een welvarend dorp en vermaard. Groot in verhouding met het heden was Soest zeker niet: 542 huisgezinnen, die woonden in 420 huizen, in totaal 2800 inwoners. (In 2007 ruim 45.000 inwoners)

Maar de inwoners *“waren beroemd wegens hunne dapperheid en vaardigheid in het boogschieten, zoodat men er zelfs een schuttersgilde van St. Agatha vond, welke van eene zeer oude instelling was”* zeggen we Van der Aa na. Het gilde kan⁵¹ al vóór 1356 zijn opgericht. De brand van Soest in 1356 zou dan de aanleiding zijn geweest Sint Agatha te kiezen als patrones omdat zij vereerd wordt als beschermster tegen brandgevaar.

Maar de plaats *“onderging reeds vroeg zware rampen”*. Het woordenboek geeft wel enige duidelijkheid. Wat te denken van de burgeroorlog binnen het Sticht in 1481. Na een overval van de Utrechtse en de Amersfoortse op Naarden nam de Hollandse stadhouder

wraak en brandde Soest de dag voor Kerstmis plat. En wat er na enkele weken nog stond werd toen alsnog in brand gestoken. En in 1528 werd Soest weer verbrand. En minder dan 25 jaar later werd Soest opnieuw geplunderd. We kunnen nog doorgaan.

Kennelijk was de brand in Soest in 1833 waarbij 5 woningen, een smederij en een herberg in vlammen opgingen van zodanige betekenis dat dit in de beschrijving van het dorp moest worden vermeld.

“De rapen, die er men teelt, zijn om hunne aangenaamheid, onder den naam van Soesterrapen, algemeen bekend en gezocht.” aldus het woordenboek. Of de schrijver is niet helemaal geïnformeerd of de naam van de rapen is in de loop der tijd gewijzigd. Wij spreken nu toch van Soester Knollen.

“Vroeger was het katoenspinnen er onder de landlieden, in algemeen gebruik, waardoor de vrouwen en de vrouwelijke dienstboden in het winterseizoen van 60 tot 70 guld. konden verdienen. Het haarspinnen wordt nu nog slechts door enkele arme gezinnen voor een klein loon gedaan.”

“Voor eenige jaren bestond er te Isselt nog eene glasblazerij, doch deze is, in het jaar 1834, afgebroken.” In *“Voorouders en hun werk”*, uitgegeven door de Nederlandse Genealogische

Vereniging geeft onze plaatsgenoot de heer E. Heupers een beeld van de glasindustrie in die tijd. Hij schrijft: *“Een drietal zakenlieden, met een voor die tijd, bijzondere grote dosis voortvarendheid, ondernemingsgeest en initiatief besloot in 1731, ondanks de neergaande curve in de glasindustrie te Isselt, op het grondgebied van Soest, doch pal onder de rook van de stad Amersfoort, een glasblazerij op te richten. Hierover lezen wij: Willem Coopzen heeft gekocht van Gerrit C.Meyer 1½ morgen met schuur en huizinge geaprobeerd tot 'n glasblazerij in 't gericht Isselt voor f 4000,-. De akte is van 6 januari 1731.”* De glasblazerij heeft ruim 100 jaar bestaan.

“Behalve het oude kast(eel) Hamelenberg, hebben in vroegere eeuwen in de parochie van Soest gestaan, het Brigittenklooster Mariënhof en de abdij De Birk.” aldus Van der Aa. Wat was Hamelenberg eigenlijk:

De gebroeders Hilhorst in hun al eerder aangehaald boek: *“De bisschop noemde in 1394 het huis als des heren hofstede van Abcoud daer syn huis te Zoes nu staet en dat tegenover de uitmonding van het Oude Grachtje in de Eem lag. Onder het begrip huis moest toen een als stenen woontoren gebouwd versterkt huis verstaan worden waarin men zich tegen eventuele vijanden kon verdedigen. Het huis stond er in 1394*

nog niet en het is zeer wel mogelijk dat het door Willem van Abcoude werd gebouwd tijdens de vernieuwing van de Slaagse Dijk in 1393.

Hij koos daarvoor de veiligste plaats, namelijk het rivierduin dat in de Slaagse Dijk was opgenomen. (Ongeveer tegenover de Grote Melm, red)

Dit bezit erfde Jacob van Gaesbeek toen zijn oom Willem in 1407 overleed. Nadat in 1427 de Kabeljauwse Philips van Bourgondie tijdens de strijd Amersfoort niet had weten te bezetten, maar de mond van de Eem afsloot met een groot schip, moet de stad Amersfoort alle Kabeljouwse versterkingen tussen de stad en de Eemmond verwoest hebben, waaronder het huis Hamelenberg. Daarbij kon Amersfoort teruggrijpen op een oorkonde uit 1300 waarin het kerspel Eembrugge beloofde de stad Amersfoort bij te staan tegen elk huis dat tussen de zee en de stad stond."

Het genoemde "kasteel Hamelenberg" heeft ruim dertig jaar bestaan.

"In het jaar 1818 is in de gem. Soest eene inrigting van weldadigheid door Hare Majesteit de Koningin ingesteld, uit welk fonds alle behoeftige zieken en gekwetsten te Soest geboren en woonachtig, geneeskundige hulp wordt verleend, bejaarden van levensonderhoud voorzien en een getal van 140 kinderen ter school gaan, van welke de meisjes in alle vrouwelijke handwerken

worden onderwezen. Des winters wordt aan behoeftige daghuurders ook arbeid of hulp verleend."

De naaldvakschool aan de Burgemeester Grothestraat uit 1893 herinnert aan deze Koninklijke hulp.

En: *"De kermis te Soest valt in den 19 October; doch is van weinig betekenis."* En dat is zo gebleven, zij het dat het tijdstip is gewijzigd.

Ook Soestdijk, als gehucht, wordt genoemd. Een deel er van ligt in Baarn (10 huizen en 70 inwoners) en in Soest (8 huizen en 30 inwoners). *"Ook heeft men er het koninklijk lusthof van dien naam, benevens onderscheidene buitenplaatsen en aanzienlijke hofsteden. Dit gehucht ontleent zijn naam aan eenen dijk, welke in eene noordelijke rigting van Soest naar Gooiland loopt, en is een veel bezocht uitspanningsoord, met drie logementen."*

"Aan het begin van den weg naar Den Dolder. met den rug naar het slot, staat een houten monument, ter nagedachte-nis van een militair in den jare 1787 aldaar op zijne post gesneuveld."

Op de foto⁵¹ is de oude en enige opstelling van het eerste Chistoffel Pullman monument genomen, vanaf de Biltseweg gefotografeerd. De foto is gemaakt in 1937 naar aanleiding van de 150ste sterfdag van Pullman.

Later is dit gedenkteken vervangen door een beeld van brons van Cristoffel Pullman in uniform. Dat is nog te bezichtigen.

Soesterberg wordt wat uitgebreider beschreven onder het woord den Berg. Wel geeft Van der Aa onder Soesterberg aan dat de kerk daar is toegewijd aan de H.Karel Borromeus. *"Dit gebouw is in den Gothische stijl met zware ijzeren ramen voorzien, heeft een bevallig uiterlijk en maakt met de pastorie een geheel uit."* De parochie *"telt 400 zielen, onder welke ook eenige uit de burgel. gem. Zeyst mede gerekend worden"*.

Ook wordt nog vermeld dat Soesterberg een begraafplaats heeft.

En tenslotte: *"Het d. Soest ligt 1 u. W. van Amersfoort, aan den straatweg op Naarden, rondom van hoge bouwlanden en akkers omgeven"*. Volgens de laatste gemeentegids ligt Soest op

ongeveer 7 kilometer van Amersfoort. Men moet flink doorstappen om dat in een uur te doen.

Werkgroep:

De contributie per jaar	€ 20,- voor leden in Nederland
	€ 25,- voor leden in het buitenland
	€ 35,- voor het bedrijfsleven
Betaling contributie op rekeningnummer 3599.02.235	
Betaling bijzondere evenementen op rekeningnummer 3159.91.720	
Losse nummers	: Verkrijgbaar bij de secretaris.
	Leden € 2,50
	Niet-leden € 5,00

	Blz.
‘Teneinde de broodbezorging te kunnen voortzetten’	1
Amersfoorters voor het gerecht van Soest	16
In memoriam Theodorus Antonius (Dorus) Kok	21
Van de redactie	23

